

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ

Benedikt Koehler, *İslam'ın Erken Döneminde Kapitalizmin Doğuşu*, Çev. İsmail Kurun, Ankara: Liberte Yayınları, 2016.

Alman kökenli bir iktisat tarihçisi olan Benedikt Koehler, orijinal ismi *Early Islam and the Birth of Capitalism* (Lexington Books, 2015) olan bu kitabında kapitalizmin erken İslamî dönemde Müslüman toplumlar içinde doğduğunu iddia ederek, Sombart'ın kapitalizmin Ortaçağ İtalyan şehirlerinde, Weber'in ise Protestanlar eliyle geliştiğine dair tezlerine alternatif olabilecek yeni bir tez geliştirmektedir. Bu açıdan kitap İslam iktisadı alanında çığır açıcı bir eserdir. Kitabın hemen başında çalışmanın temel tezini “Avrupa’da ... uzun süredir uyuyan piyasa güçlerini kıskırtan tetikleyici hareket, İslamî kurumsal modellerin benimsenmesiydi” şeklinde belirten Koehler, daha sonra erken İslamî dönemde kapitalizmi ortaya çıkaran noktaları incelemeye başlar.

Koehler’e göre kapitalizm esnek bir terim olduğu için onu tek cümlede tanımlamak zordur, ancak onun özelliklerinden bahsedilebilir. Koehler’e göre kapitalist bir toplumda değişim sürekli ve bu değişim kâr güdüsü tarafından yönlendirilir; bu nedenle kapitalist toplumun merkezî kurumu malların serbest mübadelesine dayanan pazardır. Pazarın sağlıklı bir şekilde işlemesi için ise güçlü ve güvenilir bir para birimi, ticarî anlaşmaların güvenilirliğini sağlayıcı bir hukuk sistemi, barışçıl sosyal ilişkiler, temel matematiksel beceriler ve servet birikiminin toplum tarafından onaylanmasına ihtiyaç vardır. Bunlara ek olarak kapitalizm mülkiyet haklarının korunması, belli ölçüde gelişmiş iletişim ve ulaşım, bankacılık, sigorta sistemi ve seyahat hürriyetini gerektirir. Bütün bunlar bir araya geldiğinde ortaya çıkan kapitalist bir toplumda sosyal

değişimin merkezinde siyasetten ziyade piyasa bulunur; servet ise toprak zaptı veya tarım yerine ticaret ile elde edilir. Sonuç olarak, Koehler'e göre, kapitalist bir toplum kozmopolit, dinamik, hoşgörülü, barışçıl ve hızlıca zenginleşen bir toplumdur. Kısaca, kapitalist kurumlar refah yaratır.

Kapitalizmi bu şekilde tanımlayan Koehler, serbest piyasa kurumlarının refah yarattığı bilgisinin eski Yunan'da çetrefilli felsefi problemleri halleden filozoflarda veya Herodot gibi tarihçilerde bulunmadığını, eski Yunan toplumlarının ticaret toplumu olmadıklarını, bu bilginin ilk defa erken İslamî dönemde Müslüman yazarlarca keşfedildiğini öne sürer. Ancak bu keşfin kökenlerine inmek için İslam-öncesi Arap toplumlarına bakmak gerekir. İslam-öncesi Araplarında kapitalizmin önemli bileşenlerinden olan ticarî beceriler ve servetin toplum tarafından onaylanması vardı, ama kapitalizmin diğer önemli bileşenleri olan hukukun üstünlüğü, barışçıl sosyal ilişkiler, güvenilir ticaret yolları, kurumsal yönetim şemaları, güvenilir ve güçlü bir para birimi yoktu. Koehler'e göre bunların ortaya çıkışı ancak erken İslamî dönemde gerçekleşmiştir.

Koehler, Hz. Muhammed'in atalarının Arabistan'ın en zengin tüccarları olduklarına, Hz. Muhammed'in kendisinin de bu ticarî beceriler ve sosyal ilişkiler ağı içine doğduğuna ve maişetini ilk olarak ticaret ile sağladığına dikkat çeker. İslam-öncesi Arap toplumlarında tarım, hayvancılık ve madencilik gibi modernite-öncesi geçim yolları zayıftı; hayatın neredeyse tüm yönleri ticaret etrafında şekillenmekteydi. Koehler'e göre bu durum önemlidir, çünkü bu, kapitalist kurumların refah yarattığı bilgisinin keşfine giden süreçte ilk adımları oluşturur. İslam-öncesi Arap toplumlarında eksik olan kapitalist kurumların şekillenmesi ise erken İslamî dönemde gerçekleşmiştir. Bu nedenle Koehler bu dönemde ortaya çıkan ticarî, kurumsal ve parasal yenilikleri inceler.

Erken İslamî dönemde Koehler'e göre dikkate şayan ilk nokta İslamî kaynakların ezici çoğunlukla Hz. Peygamber'in hayatının nebevî yönlerine odaklanmaları ve onun geçimini nasıl sağladığının detaylarıyla pek ilgilenmemeleridir. Fevkalâde dikkat çekicidir ki Hz. Muhammed daha çocukken amcası Ebu Tâlib'in yanında uzun mesafeli ticaret kervanlarına iştirak etmiş, henüz bir gençken ticarî başarıları sayesinde, sonraları ilk hanımı olacak Hz. Hatice'nin kervanlarının başında normalden daha yüksek bir gelirle

çalışmış ve mal alıp satma işinde ustalaşmıştır. Nebevî vazifesine başlayıp Medine'ye hicret ettikten sonra ise Hz. Peygamber'in ilk işi Medine'de bulunan ve tüccarlarından vergi alınan dört pazara ilaveten vergi alınmayan beşinci bir pazar kurmak olmuştur.

Koehler Hz. Muhammed'in bu pazarda serbest rekabeti nasıl sağlamaya çalıştığını ve fiyatları nasıl deregüle ettiğini anlatır. Buna göre bir vakit Medine'de kıtlık başgöstermiş ve tahıl fiyatları fırlamıştır. Medineli Müslümanlar Hz. Peygambere müracaat ederek fiyatları düşürmesi gerektiğini söylediklerinde o, uzun süre Allah'tan buna dair vahiy beklemiş, vahiy gelmeyince de "Fiyatlar Allah'ın elindedir" diyerek fiyatlara müdahale etmemiştir. Bu karar fevkalâde radikal bir ticarî innovasyondur, çünkü bu kararla Hz. Muhammed Ortadoğu'da Babil zamanından beri uygulanagelen ticarî bir gelenek olan fiyat regülasyonunu kaldırmış olduğunun bilincindeydi.

Koehler Hz. Peygamber'in vefatından sonra Râşid Halifeler, Emeviler, Abbasiler ve sonraki dönemlerde ilahî mesajın emirlerinin iktisadî ve sosyal yönleri İslam âlimlerince detaylandırıldıkça ve ticaret geliştikçe, yaklaşık 13. asra kadar Müslüman toplumların vakıf, *kirâd*, *funduk*, medrese gibi çeşitli iktisadî ve hukukî innovasyonlara imza attıklarını anlatır. Bunlardan ilki olan vakıf, zengin bir hayırseverin bir müteveli eliyle profesyonel bir şekilde yönetilecek bir para bağışlamasına olanak sağlarken, *kirâd*, ticaret kervanlarının yatırımcıların sermayeleri ile uzman tüccarların ticarî becerilerini biraraya getiren ve aynı zamanda riskleri âdil bir şekilde yapılan anlaşmalarla bölüştüren bir risk sermayesi şirketi gibi işlemekteydi. *Funduk* ise yabancı tüccarların Ortadoğu'da güvenli bir şekilde konaklamalarına imkan sağlayan ticaret otelleriydi ve ticaretin serbestleştirilmesi ve tüccarların güvenliğinin sağlanmasını amaçlıyordu. Son olarak ise önceleri verilen bağışlar (sadakalar) yardımıyla mescitler içinde yapılan eğitim, daha sonra kurulan ve gelişmiş eğitim imkanları, burslar ve kütüphaneler sağlayan medreselere taşınarak profesyonelleşmiştir. Bunların yanında Emeviler, Akdeniz ticaretinde Bizans altın sikkelerinin yerini alacak güvenilir bir para birimi olan İslamî altın dinarı geliştirmişler, Abbasiler ise Bağdat'ta bir bankacılık sistemi kurmuşlardır. Bütün bunlar olup biterken Koehler, ticaretin getirdiği refahın en büyük destekçisinin hukukun üstünlüğü olduğuna dikkat çeker; tüm bir İslam âlemi boyunca tüccarlar İslam hukuku altında kendilerini güvende hissederek

seyahat edip serbest piyasa koşulları içinde ticaret yapmakta, ticaretin getirdiği dinamizm ise toplumun içinde dalga dalga yayılarak hızlı bir sosyal ve iktisadî gelişme doğurmaktaydı.

Koehler bu gelişmelerin çeşitli ilmî tartışmalar eşliğinde gerçekleştiğini ve hukukî innovasyonların fakihler tarafından şekillendirildiğini gösterir. Ebu Hanife'nin en seçkin talebesi Ebu Yusuf ideal vergilendirmeyi anlatmak için *Kitab'ul-Haraç* (Vergi Kitabı)'ı yazmış; ed-Dımeşki *Ticaretin Güzelliği*'nde ticaret ve servetin faziletlerini övmüş; İbni Teymiye tekellerin yasaklanması gerektiğine dair argümanlar sıralamış ve fiyat regülasyonunun "gereçlendirilmemiş bir zorbalık" olduğunu söylemiş; Mesudi, Miskeveyhi ve Tanuhi ticaretin getirdiği servet ve servetin getirdiği entelektüel kültürü yansıtan eğlenceli hikâyeler yazmış; Selahaddin Eyyübi İskenderiye'de Venediklilerden vergi almamasının Müslüman-Venedik ticaretini geliştirmek suretiyle haclı seferleri gibi düşmanca girişimleri engelleyici barış ortamını nasıl sağladığını dönemin halifesine mektuplarla anlatmış ve İbni Haldun vergilerin düşük olmasının iktisadî gelişmeyi teşvik ettiğini tespit etmiştir.

Koehler'in kitabının son bölümleri ise erken İslamî dönemde Müslüman toplumlar içinde gelişen kapitalist kurumların Avrupa'ya nasıl aktarıldığını ve bu sayede Avrupa'da yüzlerce yıldır uyumakta olan piyasa güçlerini nasıl uyandırdığını anlatır. Buna göre erken İslamî dönemde Müslümanların en çok ticaret yaptıkları toplumlar Amalfi, Pisa ve bilhassa Venedik gibi İtalyan şehirlerinin halklarıydı. Venedikliler Müslüman *kirâd*'larının kurumsal yapısını taklit eden *commenda*'ları geliştirmiş; Leonardo Fibonacci Kuzey Afrika'da Arap matematikçiler tarafından kendisine öğretilen matematik bilgileri sayesinde, tüccarlarının çoğunluğunun henüz imza atmayı dahi bilmedikleri Venedik'te *Liber Abaci* (Hesap Kitabı)'yi yazarak özellikle büyük ölçekli ticarî işlemlerin yapılmasının yolunu açmış; özel mülkiyeti Hz. İsa'nın yaşantısına aykırı bularak reddeden ve sonraları Avrupa'nın en önemli Hristiyan tarikatlarından biri olan Fransisken tarikatının kurucusu olacak Assisi'li Francis, Ortadoğu şehirlerinde gördüğü medreselerin kurumsal yapısından etkilenerek Avrupa'da fakültelerin (üniversitelerin) kurulmasına giden hukukî innovasyon sürecini başlatmış; İngiliz örf ve adet hukuku (*Common Law*) Malikî hukukunun çeşitli yönlerinden, özellikle de Malikî mülkiyet hukukundan etkilenmiş ve Avrupa'da vakıfları taklit eden *trust*'lar tesis edilmiştir. Bu sayede geç Ortaçağ

Hristiyan dünyasında hukuk ve iktisat, erken İslamî dönemdeki uygulamaları taklit etmiş veya onlardan ilham almış ve İslam âlemindeki kapitalist kurumlar bu şekilde Avrupa'ya aktarılmıştır.

Koehler'in kitabının hata ve eksikleri yok değildir. Bunların ilki, Koehler'in Arapça bilmemesinden ötürü yararlandığı kaynakların orijinal Arapça eserlerden ziyade onların tercümeleri veya ikincil kaynaklardan oluşmasıdır. İkinci olarak kitap çok geniş bir dönemi (6. yüzyıldan yaklaşık 13. yüzyıla kadar neredeyse bin yıl) incelediği için bazı bölümler oldukça yüzeysel olarak ele alınmış ve bazı bilgi hataları yapılmıştır. Örneğin kitapta Emeviler döneminde hiç siyasî isyan yaşanmadığı belirtilmektedir, ancak Emeviler döneminde çeşitli siyasî isyanların yaşandığı, tarihçiler arasında üstünde uzlaşmış bir husustur. Bu gibi yanlışlıklar bunlardan daha önemli bir eksikliğin tezahürüdür; bu eksiklik ise kitabın projesinin daha derin bir araştırma gerektirdiği hususudur. Ancak sözkonusu eksiklik ve hatalar kitabın kendi alanında önemli bir eser sayılmasına engel olacak ölçüde değildir.

Sonuç olarak, *İslam'ın Erken Döneminde Kapitalizmin Doğuşu*, çoğunlukla Arapların geleneksel ticarî becerilerine ve Hz. Peygamberin getirdiği ilahî mesajın gücü tarafından tetiklenen hukukun üstünlüğünün sağlanmasına dayanan kapitalist kurumların erken İslamî dönemde nasıl ortaya çıktığını ve daha sonra Avrupa'ya tüccarlar vasıtasıyla nasıl aktarıldığını anlatması açısından ezber bozucu bir kitap olarak görülebilir. Kitap Türkiye'de hâlâ hatalı bir şekilde tüketim kültürü, sömürgecilik, ve Avrupa milliyetçiliği gibi olumsuz çağrışımlara sahip kavramlar ile bir tutulan kapitalizmin aslında ne olduğunun ve İslam ile ne kadar uyduğu anlaşılmaması için fevkalâde önemli bir başlangıç kitabı niteliğindedir. Servet düşmanlığı, fakirlik sempatisi ve zenginlerin eleştirilmesinin yaygın bir tavır olduğu Türkiye'de bu kitap, bu tavrıların değişmesine önemli katkılarda bulunabilir. Bu açıdan kitabın tezi, benzer konularda çalışmaları bulunan Mustafa Akyol ve Murat Çizakça'nın tezleri ile paralel, Seyyid Kutup ve İhsan Eliaçık'ın tezlerine ise muhaliftir.

Koehler'in kitabının bir başka yönü ise onun İslam'a ve Müslüman toplumlara geleneksel indirgeme ve önyargıların prizmasından bakmayan ve erken İslamî dönemdeki çeşitli gelişmeleri tarafsızlık kaygısına önem vererek inceleyen 20. yüzyıl öncesi veya erken 20. yüzyıl Avrupalı ve bilhassa Alman

oryantalistlerin geleneğinden gelmesidir. 6. ve 13. yüzyıllar arası Müslüman toplumlardaki çeşitli ilmî ve iktisadî gelişmeler Aloys Sprenger, Leone Caetani, Henri Lammens, Maurice Lombard ve (bilim tarihçisi Fuat Sezgin'in hocası olan) Hellmut Ritter gibi oryantalistler tarafından merakla araştırılırken, 1920'lerden itibaren hızlanan Avrupa sömürgeciliğinin Müslüman toplumlar arasında tetiklediği nefretten nemalanan terör faaliyetleri Batı toplumları ile Müslüman toplumların aralarındaki karşılıklı anlayışı zayıflatmış ve Batılı ülkelerin İslam dinine yönelik entelektüel enerjisi adigeçen bilimsel çalışmalardan ziyade İslamcılık ve köktenci terörü anlamaya yönelik güvenlik eksenli çalışmalara hasredilir olmuştur. Koehler'in kitabı bu açıdan Fuat Sezgin'in çığır açıcı çalışmalarında ileri sürdüğü İtalya'da Rönesans'ın antik Yunan eserlerinden ilham alarak doğmasından ziyade İslam dünyasındaki bilimsel gelişmelerin Avrupa'ya aktarılması ile ortaya çıktığı tezini de desteklemektedir. Bu bakımdan kitabın tezi Türkiye için olduğu kadar dünya için de önemlidir ve kitap İslam araştırmacıları, iktisat tarihçileri, liberal ekonomi araştırmacıları, sosyal bilimler alanındaki üniversite öğrencileri ve hatta bu alana entelektüel ilgi duyan okurlar açısından vazgeçilmez bir kaynak niteliğindedir.

İsmail Kurun

Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset
Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim
Dalı Doktora Öğrencisi

